

УДК 37.011.3:372.461

Г. А. МАРИКІВСЬКА

викладач

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ КОМУНІКАТИВНО-СИТУАТИВНИХ ЗАВДАНЬ

У статті обґрунтована доцільність використання комунікативно-ситуативних завдань, що передбачають моделювання різноманітних життєвих ситуацій.

Ключові слова: мовленнєва культура, мовленнєва ситуація, комунікативно-ситуативні завдання.

Ми живемо в добу інформаційного суспільства – інформація про докільця практично щомиті супроводжує кожного з нас. У зв'язку з цим, питання відбору інформації й правильного та вчасного її подання є актуальним для сучасної людини. Адекватно сприймати та перетворювати отриману інформацію, безпосередньо застосовувати її на практиці може людина з розвинутими мовленнєвими здібностями, певним рівнем мовленнєвої культури.

Серед стратегічних завдань освіти є відродження пріоритетного розвитку особистості на основі вивчення мови, літератури, а також культури, традицій та звичаїв народу, створення умов для досягнення якісно нового рівня знань державної мови. Пошук шляхів вирішення зазначених завдань пов'язаний із дослідженням комплексу питань, серед яких чільне місце посідає формування мовленнєвої культури випускників середніх навчальних закладів.

Розв'язання стратегічних завдань освіти є можливим не тільки в школі, а й у центрах довузівської підготовки, основною метою яких є ліквідація розриву в рівні знань і здібностей молоді при переході із загальноосвітнього рівня на рівень професійної освіти.

Сьогодні відбувається розширення поняття “довузівська підготовка”, яка розуміється не як вузькоспрямована діяльність для підготовки до складання ЗНО, а як комплекс заходів, спрямованих на готовність абітурієнтів свідомо обрати майбутню професію, продовжувати освіту у вищих навчальних закладах. У цьому зв'язку є актуальними питання формування мовленнєвої підготовки і мовленнєвої культури абітурієнтів.

Проблема формування мовленнєвої компетентності і культури мовлення з різних боків розглядалася у дослідженнях науковців. Роботи О. Бодальова, Г. Ковальова, О. Леонтьєва та ін. присвячені розвитку комунікативного потенціалу особистості; М. Корнева, О. Коропецької та ін. – дослідженню місця й ролі спілкування у розвитку та становленні особистості; С. Богдан, Н. Вітюк, О. Усової та ін. – розвитку комунікативних та

мовленнєвих умінь; О. Леонтєєва, Б. Ломова, К. Платонова та ін. – сутності та структурі комунікативних здібностей; Л. Анцигіної, В. Барковського, В. Будянської, Г. М'ясоїд, О. Рембач та ін. – комунікативній та мовленнєвій культурі, а також культурі ділового спілкування; Н. Бондаренко, Н. Веніг, І. Стіліану – особливостям мовленнєвої підготовки старшокласників. Проблема довузівської освіти знайшла своє відображення у працях сучасних вітчизняних учених: Г. Балла, М. Євтуха, І. Зязюна, Н. Ничкало, О. Пехоти тощо. За останні роки окремі аспекти довузівської підготовки були об'єктами дисертаційних досліджень (П. Гончарук, Л. Григоруку, В. Федяєва, Д. Філіппов, С. Селівестров тощо).

Проблема використання різноманітних мовленнєвих ситуацій на заняттях з мови знайшла відображення у роботах Н. Веніг, В. Капінос, Т. Ладиженської, М. Соловейчик та інших вчених. Вони вважають, що саме такі ситуації допомагають наблизити навчання до істотних умов спілкування, навчити способам спілкування в залежності від різних умов, створюють в учнів мотив і бажання говорити. Однак, незважаючи на велику кількість робіт, у яких знайшла відображення ця проблема, питання, пов'язані з використанням комунікативно-ситуативних завдань в процесі мовленнєвої підготовки майбутніх абітурієнтів, не було розглянуто. Тому дана стаття присвячена мовленнєвій підготовці старшокласників – майбутніх абітурієнтів.

Мета статті полягає у тому, щоб показати доцільність використання комунікативно-ситуативних завдань на заняттях з української мови на підготовчих курсах ВНЗ.

Виходячи з мети даної статті, ми ставимо такі завдання: показати можливість формування мовленнєвої культури за допомогою використання комунікативно-ситуативних завдань; побудувати комплекс комунікативно-ситуативних завдань, що передбачають моделювання різноманітних життєвих ситуацій.

Формування мовленнєвої культури можливо тільки за умов мовленнєвого спілкування. Щоб підготувати учнів до активної участі у мовленнєвому спілкуванні, потрібно ставити учнів перед необхідністю розв'язувати комунікативні завдання, вивчати в єдності систему мовних одиниць і правила їх функціонування, процес реалізації мовних одиниць у мовленнєвому акті (говорінні, читанні, слуханні, письмі). Продуктом функціонування мовних одиниць у конкретних мовленнєвих ситуаціях повинно бути створення текстів (висловлювань) [7].

Н. Веніг зазначає, що мовленнєві ситуації, а також комунікативно-ситуативні завдання дають можливість вплинути на процес формування висловлювань, спонукатимуть учнів до створення текстів, викликатимуть у них потребу у висловлюваннях [1].

Важливим для створення мовленнєвих ситуацій є розуміння мовлення як діяльності. Як відзначає І. Зимня, "... загальна структура діяльності людини (як процесу активного безпосередньої чи опосередкованої цілесп-

рямованої і усвідомленої взаємодії суб'єкта з оточенням) поряд з суспільно-виробничою (трудовою) та пізнавальною включає і її суспільно-комунікативну діяльність. Остання являє собою складний процес взаємодії людей, що здійснюється за допомогою мови як системи одиниць і правил оперування ними, виявляється у мовленнєвій діяльності (говорінні, слуханні, а також читанні і письмі). Вербальне спілкування є формою реалізації такої взаємодії, а мовленнєва діяльність може розглядатися як реалізація суспільно-комунікативної діяльності людей в процесі їх вербального спілкування” [4, с. 34]. На думку О. Гойхмана, Т. Надєїної, мовленнєва діяльність як один з видів діяльності людини характеризується цілеспрямованістю і складається з декількох послідовних фаз: орієнтування, планування (у формі внутрішнього програмування), реалізації і контролю. В залежності від цих фаз здійснюється кожна мовленнєва дія. Вихідним моментом будь-якої мовленнєвої дії є мовленнєва ситуація, тобто такий збіг обставин, який пробуджує людину до мовленнєвої дії (наприклад, до висловлювання). Приклади мовленнєвих ситуацій: необхідність відповісти на питання, зробити доповідь про результати роботи, написати листа, поспілкуватись з товаришем тощо. Мовленнєва ситуація породжує мотив висловлювання, який в окремих випадках переростає у потребу здійснення цієї дії [2].

Л. Шевцова розглядає складники частини мовленнєвої ситуації: Де спілкуємося? (місце спілкування: офіційні чи неофіційні обставини); З ким? (адресат мовлення); З якою метою? (спілкування, повідомлення, вплив на адресата) [6, с. 11].

Отже, проаналізувавши все вищезазначене, можна зробити висновок, що ситуація спілкування здійснює суттєвий вплив на комуніканта. Ця залежність враховується у методиці викладання української мови взагалі, і методики навчання мовленнєвої культури, зокрема. При навчанні мовленнєвому спілкуванню перспективним прийомом є навчально-мовленнєва ситуація.

На думку Н. Веніг, навчально-мовленнєва ситуація – це “мовленнєва ситуація, що створюється вчителем, яка припускає спонукання учня до конкретного висловлювання, близькому до того, яке здійснюється у дійсності... Навчально-мовленнєва ситуація відтворює обставини реальної дійсності, тому її структура схожа зі структурою істотної мовленнєвої ситуації, яка може бути представлена наступним чином: 1) опис умов, за яких відбувається мовленнєве спілкування: подія; учасники комунікації та їх взаємовідношення; мета мовленнєвого висловлювання; місце дії; 2) мовленнєвий стимул, що програмує мовленнєву реакцію учнів. Крім структури, навчально-мовленнєву ситуацію зближують з істотною й інші ознаки: а) навчально-мовленнєва ситуація відтворює основні умови істотної мовленнєвої ситуації, що є необхідними і достатніми для здійснення мовленнєвої дії; б) як в істотній, так і в навчальній ситуації, комунікативна спрямованість та характер мовленнєвої реакції є визначеними й однознач-

ними: однакові умови породжують і однаковий продукт; в) навчально-мовленнєву ситуацію можна повторити, “розібрати”; істотна мовленнєва ситуація також може повторюватися як в життєвій практиці різних людей, так і в життєвому досвіді однієї людини” [1, с. 29-30].

Л. Шевцова зауважує: “Щоб наблизити умови навчання до природних умов спілкування, необхідно ввести учня у мовленнєву ситуацію і навчити його орієнтуватися у ній, тобто ясно уявляти собі співрозмовника, умови мовлення і завдання спілкування. Ця проблема може бути вирішена за допомогою ситуативних завдань... Ці види робіт стимулюють мислення учнів, викликають у них інтерес до навчального матеріалу, підвищують їхню активність у формуванні знань, умінь і навичок; розширюють можливості практичного застосування вивченого матеріалу” [6, с. 12].

На думку Н. Веніг, саме навчально-мовленнєва ситуація лежить в основі комунікативно-ситуативних задач. Розроблюючи цей вид навчального завдання, дидакти певною мірою спираються на психологічні розробки.

Л. Шевцова зазначає: “Виконання ситуативного завдання передбачає закріплення знань, реалізацію й формування навичок та вмінь у конкретній ситуації, змодельованій за допомогою словесного опису чи інших засобів навчання, і сприяє процесу пізнання через спостереження та сприймання” [6, с. 12].

“Комунікативно-ситуативна задача розуміється як тип мовленнєво-мисленнєвої задачі, у процесі розв’язання якої, учень відносно самостійно оволодіває новими знаннями з культури спілкування і вдосконалює свої комунікативні уміння, аналізуючи мовленнєву ситуацію, викликане нею ситуативне мовлення чи створюючи на основі ситуації власні висловлювання. Структуру комунікативно-ситуативної задачі складають її умови і питання, що спрямовують процес їх аналізу. Умови можуть бути декількох видів: 1) Умови включають лише мовленнєву ситуацію. Такі задачі можна розділити на два підвиди в залежності від завдань, які можуть бути наступними: а) вибір одного з варіантів ситуативного мовлення із запропонованих; б) створення власного ситуативного мовлення на основі даної ситуації спілкування; 2) умови включають тільки ситуативне мовлення. Треба вирішити, у якій життєвій ситуації є можливим таке спілкування; 3) умови включають мовленнєву ситуацію і викликане нею ситуативне мовлення. Важливо вирішити, які помилки були допущені в ході спілкування, і виправити їх” [1, с. 32].

Отже, розв’язання комунікативно-ситуативних задач, тобто задач спілкування, веде до виявлення комунікативної активності учнів, стимулюванню їх самостійної мовленнєвої діяльності, постійного пошуку їх залучення до комунікативної взаємодії.

Однак слід пам’ятати, що формування мовленнєвої культури шляхом постановки і розв’язання комунікативно-ситуативних задач потребує створення умов, максимально наближених до реальної комунікації, до справж-

нього спілкування. Це потребує від викладача пошуку комунікативно значимого мовленнєвого матеріалу, який буде співвідноситися з мовленнєвою темою заняття.

Наведемо декілька прикладів комунікативно-ситуативних завдань, що ми використовували на заняттях з української мови на підготовчих курсах:

Завдання 1. Ви один з керівників органів державної влади. Разом із колегами ви дійшли висновку, що діяльність хімічного концерну, який знаходиться у вашому місті, загрожує здоров'ю й життю мешканців міста, а це підприємство необхідно терміново закрити або вжити заходів до його реконструкції. Побудуйте конструктивний діалог між керівником органів державної влади і директором хімічного концерну. Умова: тут ніде не можна говорити “ні” або “так”.

Місце (де спілкуємося?): облдержадміністрація.

Адресат (з ким спілкуємося?): директор хімічного концерну.

Мета (з якою метою?): переконати директора заводу вжити заходів до невідкладної реконструкції підприємства або закриття цього підприємства.

Завдання 2. Ви працюєте в туристичній агенції. Останнім часом справи в агенції не дуже добрі: таких фірм багато, велика конкуренція. Наближається пора літнього відпочинку. Побудуйте конструктивний діалог між туристичним агентом і клієнтом щодо переваг вашої компанії у наданні туристичних послуг.

Місце (де спілкуємося?): туристична агенція

Адресат (з ким спілкуємося?): клієнт агенції

Мета (з якою метою?): умовити клієнта скористатися послугами агенції.

Завдання 3. У школі побудований новий спортмайданчик, потреба в якому була багато років. Зараз працюють представники місцевого каналу телебачення, проводять зйомки передачі “Наш край”. Вам потрібно виступити з вітальною промовою. Побудуйте промову, у якій привітаєте всіх учнів школи з отриманням нового спортмайданчика і подякуєте спонсорам за допомогу.

Місце (де спілкуємося?): місце перед новим спортмайданчиком

Адресат (з ким спілкуємося?): представники місцевого каналу телебачення.

Мета (з якою метою?): привітати учнів і вчителів, подякувати спонсорам.

Висновки. Формувати мовленнєву культуру можливо в процесі виконання комунікативно-ситуативних завдань. Такі завдання допоможуть наблизити навчання до істотних умов спілкування, навчать способам спілкування в залежності від різних умов, створять в учнів мотив і бажання говорити.

Список використаної літератури

1. Вениг Н. Н. Формирование речевой компетенции старшеклассников: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Херсонский государственный педагогический университет. – Херсон, 2001. – 179 с.
2. Гойхман О. Я. Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации : учебник для студентов вузов, специализирующихся в области сервиса / Под ред. О. Я. Гойхмана. – М. : Изд. дом “ИФРА-М”, 1997. – 271 с.
3. Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”) // Освіта, 1993. – № 44-46.
4. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Пособие для учителей средней школы / Зимняя И. А. – М. : Просвещение, 1978. – 159 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.
6. Шевцова Л. Ситуативні завдання як ефективний засіб розвитку зв'язного мовлення учнів / Л. Шевцова // Українська мова та література в школі № 2. – 2001. – С. 11-17.
7. Шелехова Г. Про систему роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів / Г. Шелехова // Дивослово. – 1994. – № 1. – С. 26-29.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2015.

Марикивская Г. А. Формирование речевой культуры старшеклассников в процессе выполнения коммуникативно-ситуативных заданий

В статье рассмотрена целесообразность использования коммуникативно-ситуативных заданий, которые предполагают моделирование разнообразных жизненных ситуаций.

Ключевые слова: *речевая культура, речевая ситуация, коммуникативно-ситуативные задания.*

Marykivska H. Forming the Culture of Speech for High School Students in the Process of Completing the Communicative-Situational Tasks

The article shows the appropriateness of communicative and situational tasks for the Ukrainian language students of the university preparatory courses. The problem of forming the culture of speech is of current importance. High school graduates must be fluent in spoken and written language in different life situations, clearly and appropriately express their thoughts.

In carrying out communicative and situational tasks students are relatively independent in acquiring new knowledge of the communication culture and improving their communication skills while analyzing communicative situation, situational speech, or creating a situation based on their own statements.

Performing communicative and situational tasks help to bring learning to the natural conditions of communication, teaching methods of communication, depending on various conditions, motivates students to speak up. Students learn to formulate their thoughts and express them correctly, prove and debate them, to model different situations, to listen to the others, respect alternative ideas, to find rational solutions for the problem. Using communicative and situational tasks helps to the form the independent work skills and perform the creative work. Communicative-situational tasks develop skills for constructive interactions, promote the increase in students' motivation to learn.

Key words: *speech culture, speech situation, communicative and situational tasks.*